

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2006-2007

İSTANBUL'DAKİ BİZANS İMPARATORLUK SARAYLARI

Gülgün Köroğlu

Latince saray anlamına gelen palatium, Grekçe palation kelimesi, Roma'da imparator sarayının yer aldığı Palatine Tepesi'nden kaynaklanmaktadır. Burası 3. yüzyıla kadar Roma imparatorlarının resmi ikametgahı olmuş ve kelime literature bu şekilde girmiştir. Bizans'ta da saraylar, palation ya da hükümdar evi anlamına gelen Basileos Oikia gibi adlarla anılmıştır.

Bizans sarayları ve saray yaşamı ile ilgili bilgilerimiz mevcut kalıntılara, arkeolojik kazılardan elde edilen sonuçlara ve daha da çok Prokopios, İmparator VII.Konstantinos Porphyrogenetos, Anna Komnena, Ioannes Kinnamos, Mikhail Psellos ve Khoniates gibi tarih yazarlarının eserlerinden edindiğimiz bilgiler ile sarayları kullanılırken ya da yıkıntı halinde de olsa görmüş olan Devil'li Odo, Tudela'lı Benjamin, Tyre'li William, Selanik'li Eustathios, Florentine Boundelmonte, Petrus Gyllius ve İbni Batuta'nın gözlemlerine dayanmaktadır. Bizans'ın çağdaşı ve yakın sanatsal ilişkiler içinde olduğu Avrupa ve İslam topraklarındaki saraylar da, günümüze ulaşmayan Bizans saraylarını, hem mimari hem de süsleme bakımından gözümüzde canlandırmamıza yardımcı olabilecek benzer özellikler gösterir. Bu saraylar arasında Bizans ile yakın ilişkiler içinde olan Got Kralı Theodoric'in Ravenna'daki Sarayı ve Sicilya'nın Palermo kentindeki Palazzo Normano'da bizzat Bizanslı sanatçıların sarayın süslemesinde çalıştığı bilinir. Bunların dışında Silifke Akkale'deki kent yöneticisine veya kentin ileri gelenlerinden birine ait büyük bir saray kompleksi, Trabzon'daki Komnenos, Kemalpaşa'daki Laskaris Sarayı ve Mistra'daki Despot Sarayı gibi yapılar, Bizans saray mimarisini hakkında bize bilgi veren diğer sayılı örneklerdir.

Bir Müslüman Arap emirinin oğlu olan Digenes Akritas'ın 9-10.yüzyılda Güney doğu Anadolu'da geçen destanında, kahramanın Fırat kıyısındaki (Samsat - Gaziantep?) yazlık sarayı tüm ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Kulelerinden Suriye'nin görüldüğü bu hayali saray, bir 12.yüzyıl Bizans sayfiye sarayında olması gereken tüm özellikleri ayrıntılarıyla yansıtmaktadır. Saray yapıları, kuşlar ve evcil hayvanlarla dolu, her türlü meyve ağacının olduğu bir bahçede, çiçek tarhları arasında kurulmuştur. Sarayın bahçe duvarları ve avlusu (atrium) beyaz mermer plakalarla kaplıdır. Duvarları kesme taştan yapılmış sarayın, ana yapısı üç katlıdır. Sütunlu kare planlı bir giriş bölümü vardır. Üst katlarda pencereler sıralanır. Arkada ikinci bir yapı, yakınında etrafı balkon biçiminde düzenlenmiş bir merdivenli kule ile Aziz Theodoros'a adanmış bir kilise, hamam ve konukevi bulunur. İkametgah olarak kullanılan iki büyük yapı, merkezi avluya revaklı iki yolla bağlanmaktadır. Sarayın kabul salonunun tavanında Eski Ahit'ten Samson, Davud, Musa ve Yusuf ile Grek mitolojisinin kahramanlarından Odysseus, Akhileus, Agamemnon, Penelope, Bellerophon'un Khimera'yı öldürmesi, Büyük İskender'in tarihi hikayesi gibi sahnelerin tasvir edildiğinden söz edilir.

İmparator Büyük Constantinus tarafından 325 yılında, Roma İmparatorluğu'nun Roma'dan sonra doğudaki ikinci başkenti olarak seçilen Byzantium (İstanbul), beş yıl boyunca süren hazırlıklar sırasında kent batıya doğru genişletilip kuvvetli surlar, gösterişli yapı ve meydanlarla süslenmiştir. İnşaatlar büyük oranda tamamlandığında kente Konstantinopolis adı verilerek, 11 Mayıs 330 yılında resmi törenlerle açılmış ve Hıristiyanlık serbest bırakılmıştır. Yeni din gerekli olan dini yapıların yanı sıra İmparator Constantinus ile ailesinin resmi ikametgahı ve aynı zamanda imparatorluğun yönetim merkezi olacak bir saraya gereksinim duyulmuş ve kentin katedrali olan Ayasofya'nın güneyi ile Hippodromun doğusunda kalan alana, Bizans'ın ilk imparatorluk sarayı kurulmuştur.

Sarayın yerinin seçilmesi konusunda Roma geleneklerine uygun olarak belirli kurallara uyulmuştur. Bizans'ın ilk imparatorluk sarayı olan Büyük Saray'da, Selanik ve Sirmium'da olduğu gibi saray ve hippodrom bir bütünlük oluşturacak yakınlıkta idi. Romalıların yaşamında hippodrom, imparator ile halkın, atlı araba yarışlarının yanı sıra resmi ve dini törenlerde bir araya geldiği önemli toplantı alanlarıdır. Sarayın kurulduğu bölgenin deniz manzarasına sahip oluşu ve deniz ulaşımı için liman kurulmasına olanak vermesi gibi doğal avantajları, İmparatorluk sarayının yerini belirlemede önemli rol oynamış olmalıdır. Daha sonraki dönemlerde de Blakherna sarayının yerinin seçilmesinde başkentin önemli kiliselerinden biri olan Theotokos Kilisesi'nin olmasının yanı sıra Haliç'in deniz ve orman manzarasına sahip oluşu ile denizden ulaşım yapılabilmesinin ve yerleşimin av alanlarına yakın oluşunun da etkileri de olmalıdır. Sayfiye saraylarının yerlerinin seçilmesinde de benzer özelliklerin göz önünde tutulmuş olduğu düşünülmektedir.

Bizans'ın 330'dan 1453 yılına değin geçen uzun tarihi araştırıldığında, imparatorluk sarayları olarak Büyük Saray ve Blakherna Sarayı'nın kullanılmış olduğu görülür. Bizans sarayları, denize ve manzaraya hakim yerlerde, özellikle teraslandırılmış yamaçlar üzerine kurulmuştur. Saray yapılarının çevresi değişik ağaçlar, çiçek tarhları, gölgelik ve çeşmelere sahip cennetin bir mikrokosmosu olarak algılanabilecek görkemli bahçe ve park olarak düzenlenmiş geniş alanlarla kuşatılmıştır. Bizans saraylarının İtalya'daki Rönesans dönemi saraylarından farklı olarak tek, büyük bir blok yerine birbirlerine merdiven, koridor ve geçiş mekanlarıyla bağlanan, bahçeler içine dağılmış durumdaki farklı yapılardan oluşan kompleksler oldukları görülmektedir. Bizans imparator saraylarının ortak özelliklerinden bir diğeri de, sarayların çevresinin kalın bir duvarla dışa kapatılmış olmasıdır. Tasvirlerden anlaşıldığı üzere Bizans imparatorluk sarayları surlarla çevrili kentlere benzemektedir. Saray alanında imparatorların aileleriyle birlikte ikamet ettikleri özel dairelerinin olduğu yapılardan başka taht, tören ve yemek salonları, senato kilise ve şapel gibi dini yapılar, hamam, kışlalar, saray çalışanları için barınma mekanları, hazırlık, bakım, depo, sarnıç, ahırlar ile avlular, oyun salonu ve imparator için darphane, kuyumcu ve değerli kumaşları ve giysileri hazırlayan atölyeler mevcuttur. Saray yapıları, imparatorluğun farklı bölgelerinden getirilmiş taş ve mermerle, döneminin en iyi ustalarının inşa edilmiş ve gösterişli bir biçimde süslenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bizans saraylarını görmüş olanlar, saray yapılarının tavan ve duvarlarının renge renk parlayan mozaikler, zeminin imparatorluğun çeşitli eyaletlerinden getirilmiş renkli mermerle kaplı olduğundan söz ederler. Saray yapıları, inşa edildikleri ve kullanıldıkları dönemler içinde değişik konulu duvar resimleriyle bezenmiştir. Saray yapılarının bezemesinde hemen hemen her dönem, Hıristiyan inancı ile ilgili dini figür ve konulu tasvirler, imparator ve eoad portreleri, imparatorun kahramanlıklarını gösteren savaş ya da av tasvirleri tercih edilmiştir. Tamamen din dışı konularla bezenmiş bölümlerin de olduğu bilinmektedir. Örneğin Konstantinos Porphyrogenetos, Khryotriklinos'un duvarlarını tamamen bitkisel desenlerle süsletmişti. Eustathios Makrembolites, saray bahçesindeki bir pavyonda saflık, dayanıklılık, ılımlılık ve adalet gibi erdemlerin genç kız görünümünde kişileştirildiğinden söz etmektedir. Ayrıca saray bahçelerinde ve Boukoleon limanında antik kentlerden getirilmiş pek çok heykel ve kabartma bulunuyordu. Saraylarda göz kamaştırıcı kumaşlar, değerli metal ve taşlarla süslü avize, kandil ve kapacak vardı. Görenleri hayrete düşüren, özel bir mekanizma sa yesinde çalışan automata olarak adlandırılan mekanik eşyalar, özellikle yabancı elçiler ve ziyaretçileri etkilemek için kullanılıyordu.

Cremona'lı Liutprand, Bizans sarayındaki kükreyen aslan, üzerinde şakıyan kuşlar olan ağaçlar, yerden tavana kadar yükselen taht gibi automataların benzerlerini, Bağdat'taki Ağaç Sarayı'nda gördüğünü belirtmektedir.

4.yüzyıldan itibaren Bizans imparatorlarının başkentteki resmi ikametgahları olan, yabancı elçileri kabul ettikleri ve törenlerin yapıldığı imparatorluk saraylarının dışında, kent içindeki değişik semtlerde, kent surları dışında Avrupa ve Asya yakasındaki banliyölerde deniz ve manzaraya hakim yerlerde, önemli kiliselerin yakınında, imparatorların en büyük eğlencelerinden biri olan avlanmaya olanak veren alanlarda dinlenmek amacıyla gittiklerinde kaldıkları sayfiye sarayları vardı. Bizans kaynaklarında, İzmit (Nikomedia), Marmara Ereğlisi, Bursa, Yalova, Eskişehir/ Şar Höyük (Dorylaion) gibi birçok kentte var olduğu bilinen saraylara, imparatorların seferler sırasında uğradıkları ve zaman zaman dinlenmek ve şifa bulmak üzere gittiklerine dair bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin; İmparator V.Konstantinos başkente musallat olan ve binlerce insanın ölümüne yol açan 747 yılındaki veba salgını sırasında İzmit'teki saraya giderek bir süre kalmıştır. Başkent dışındaki kentlerde inşa edilmiş bu saraylar, devletin gücünü ve egemenliğini vurgulayan yapılar olmuşlardır.

Proasteion denilen sayfiye sarayları ise imparatorluk saraylarına oranla daha az sayıdaki yapılardan oluşmuştur. Bunların kullanımları, imparatorluk sarayları kadar uzun süreli olmamış ve bir imparator birden çok sayfiye sarayında vakit geçirmiştir. Anna Komnena, Alexiad adlı eserinde sayfiye saraylarından söz ederken, sık sık temiz havaya değinmesi bu konuya verilen önemi göstermektedir.

Bizans imparatorlarının Büyük Saray ve Blakherna Sarayı dışında, kendi mülkleri olan ya da ailelerinden kişilerin sahip oldukları konakları (domus - oikia) ya da sarayları da vardı. Theodosius ailesinden olan kişilerin şehrin içinde birçok yerde sarayları bulunuyordu. I. Theodosius'un birinci karısı Aelia Flavia Flacilla'nın I. bölgede, ikinci karısı olan Galla'nın sarayı ise II. bölgedeydi. Ayrıca şehir X.-XI. bölgesi (Fatih-Şehzadebaşı) içinde, adını Flacilla'dan alan Flacilla/ Placilla Sarayı vardı. Theodosius ailesinden gelen 6.yüzyılın tanınmış simalarından biri olan Iuliana Anicia'nın saraylarından biri de Şehzadebaşı'nda Hagios Polyektos Manastır Kilisesi'nin kuzey ya da kuzey batısında bulunuyordu. Her uygarlıkta olduğu gibi Bizans'ta da imparator sarayı bir çekim merkezi olmuş, diğer soylular ve üst düzey yöneticilerin saray ve evleri imparatorun sarayına yakın yerlere kurulmuştur. Örneğin Theodosius döneminin soylularından Antiokhos ve Lausus'un sarayları Hippodromun kuzey batısında, Iustinianus'un ünlü komutanlarından Belisarius'un sarayı, Büyük Saray'ın pek uzağında olmayan Constantinus Forumu (Çemberlitaş) civarındaydı. Palaiologoslar döneminin ünlü isimlerinden Theodore Metokhites'in sarayı ise Blakherna yakınlarındaki, Khora Manastırı yakınlarında yer alıyordu. Erken Bizans döneminde özel saraylar için Sarayburnu ile Yenikapı sahili (I-IX. Bölge), Beyazıt-Gedikpaşa (VII. Bölge), Beyazıt çevresi ile Fatih-Şehzadebaşı (X.-XI. Bölge) arasındaki alanın tercih edilmiş olduğu görülmektedir. II. Theodosius dönemi kara surlarına yapılcaya kadar, surların dışında olan Samatya (Psamatia) ve Kocamustafapaşa'da soylu ve zenginlerin malikanelerinin bulunduğu bilinmektedir.

İmparator ve soyluların yanı sıra patriklerin de sarayları vardır. Aya Sofya'nın güneyinde veya güney doğusunda Konstantinopolis patriğinin sarayı bulunuyordu. Anadolu'nun Nicea, Priene, Miletos, Aphrodisias ve Side gibi önemli Hıristiyanlık merkezlerinde Başpiskoposluk saraylarının yapılmış olduğu da görülmektedir.

İstanbul'da Bizans dönemi saray yapılarının çok az bir bölümü kalıntılar halinde günümüze ulaşabilmiştir. Büyük Saray'dan günümüze hangi yapılarla ilişkili olduğu henüz kesinleşmemiş olan bir merdiven kulesi ile Sultanahmet Külliyesinin Arastası altında kalmış olan apsisli, revaklı zengin döşeme mozaiklerine sahip bir yapı kalıntısı ulaşmıştır. 10-11 .yüzyılda genişletilen Boukoleon Sarayı'nın cephesi, arkadaki tonozlu salonun bir bölümü ile anıtsal merdiven kısmı, Blakherna Sarayı'ndan ise dehlizler, bu kompleksi içinde yer alan Tekfur Sarayı ve Anemas Zindanı denilen yapılar ile pencereli cepheler geriye kalmıştır. Arkeolojik kazılar yapıldığı için Bizans sayfiye sarayları hakkında en iyi bilgi veren kalıntı, Küçükçekmece'nin girişindeki Rhegion Sarayı'na aittir. Ayrıca Yenimahalle-Bakırköy sahilindeki Lukundianae Sarayı'na ait olması mümkün mimari plastik parçaları, Samandıra'daki saray olduğu düşünülen yapı kalıntısı ile henüz hangisinin Bryas Sarayı'na ait olduğu bilinmeyen Küçükyalı ve Cevizli'deki iki kalıntı da vardır.

Kaynaklarda adı geçen daha pek çok saray olmasına rağmen bu yapılardan mimari kalıntı ya da iz günümüze ulaşamamıştır. Bu saraylarla ilgili bilgilere de metin sonunda yer verilecektir.

Büyük Saray

Şüphesiz Bizans sarayları içinde en önemlisi, Büyük Constantinus tarafından kurulup yüzyıllar boyunca yeni yapıların eklenmesi ile genişletilen Büyük Saray'dır. Saray hakkında bilgilerimiz toprak üstündeki sarayın hangi bölümüne ait olduğunu bilemediğimiz kalıntılar ile 8.yüzyıldan sonra kenti ziyarete gelen elçi, seyyah ve Bizanslı yazarların sarayın mimarisi, mefruşatı ve saray törenleriyle ilgili şaşkınlık ve hayranlık dolu anlatımlarına dayanır. Sanat ve mimarlık tarihçilerinin sarayla ilgili yayınlarında verdikleri bilgiler ve rekonstrüksiyonlar, gerçekliği şimdilik arkeolojik kazılar olmadan kanıtlanamayacak yorumlar olarak kalmaktadır.

Bizans'ın en eski sarayı olan bu saray kompleksine Bizanslılar; Palation (Saray), Hieron Palation (Kutsal Saray), Basileos Oikia (İmparator Evi), Hippodromou Palation (Hippodrom Sarayı), Palaion Palation (Eski Saray) ve Magnum Palatium (Büyük Saray) Orta Bizans 4.yüzyıldan II.yüzyıla kadar kullanılan Büyük Saray, Hippodrom'un güney ve güney doğusundan Marmara sahiline kadar inen dik yamaç üzerindeki teraslandırılmış alanlar üzerinde uzanıyordu. Günümüzdeki idari düzenlemeye göre bu alan, Cankurtaran ve Sultanahmet mahallelerini kapsamaktadır.

Sarayın ilk yapılarını, İmparator I. Constantinus yaptırmıştır. Sarayın planıyla ilgili bilgi bulunmamasına karşılık, Diokletianus'un Split'teki sarayı gibi dikdörtgen planlı, etrafı surla çevrili bir Roma askeri kampı (castrum) görünümünde ve muhtemelen aynı ölçülere sahip olduğu düşünülebilir. Saray, Constantinus'dan sonra tahta geçen hemen hemen tüm imparatorlar tarafından yeni yapıların eklenmesi, bazılarının yıktırılarak yerine başka yapıların inşa ettirilmesiyle genişletilmiş ve zamanla çevresi surla çevrili bir şehir görünümünü kazanmıştı.

Sarayın, bitişiğindeki Hippodrom'la bağlantısı Kathisma denilen bina ile doğrudan sağlanmıştır. Kathisma'daki balkon biçimli loggia (loca) da maiyeti ve korumalarıyla ile birlikte oturan imparator ve imparatoriçe buradan yarışları ve törenleri izleyebilmişlerdir.

Büyük Constantinus ve II. Constantinus dönemlerinde saray, Hippodrom, Senato ve Aya Sofya'ya yakın olan üst terasta yer alıyordu. 4.yüzyıl sarayı, ikametgah olarak kullanılan Daphne, taht ve kabul salonu olan Magna Aula (Magnaura) ve Augusteus, Konsistorium (Meclis Salonu), Tribunal (Mahkeme), Akubia (resmi davet salonu) ve Khalke denilen sarayın ana girişinden oluşmaktaydı. İmparator II.Theodosius döneminde saraya Tyzkanisterion denilen oyun salonu ile eklenmiş ve sarayın kapladığı alan genişletilmişti. 532 yılındaki Nika isyanı sırasında ayaklanan halk tarafından Büyük Saray da neredeyse tamamen yakıldığından, I.Iustinianus tarafından yeniden yaptırılmıştır. Iustinianus'un imparator olmadan önceki yıllarda yaşadığı, sahildeki Hormisdas Evi olarak bilinen yapı bütünüyle değiştirilerek bu yıllarda Büyük Saray'a dahil edilmişti. II.Iustinus Khrysotriklinos'u, II.Iustinianus ise 694 yılında Lausakios ve Khryotriklinos'u Hippodrom'a bağlayan Iustinianus Triklinos'u inşa ettirmişti. Burası bayram ve yortularda ziyafet salonu ve büyük kabul törenlerinde davetlilerin bekleme yeri olarak kullanılıyordu.

Theophilos döneminde (826-842) Büyük Saray'a yeni bölümler yaptırılmıştır. Bunlar arasında, Trikonkhos adındaki yonca planlı kabul salonu, girişindeki yarım daire şeklindeki revak (Sigma) ve avlu (Phiale), Tetraseron, Mysterion, Pyksites, Eros, Karianos, Margarites, Kamilas, Mousikos ve Saksideimo adındaki yapılar bulunmaktadır. Theophilos'un zevkine uygun olarak, bu yapıların mimarilerinde ve süslemelerinde İslam saraylarından etkilerin bulunduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Bu dönemde Konstantinopolis ile Bağdat sarayları arasında karşılıklı armağanlar alınıp verilmiştir. Halife Harun Reşid'in sarayındaki mekanik aygıtların (autamata) aynısı Bizans Sarayı içinde yapılmıştı Magnaura'daki altı basamaklı çıkılan Solomon tis Thronos (Süleyman'ın Tahtı) olarak adlandırılan taht yabancı elçilerin ziyareti sırasında, gizli mekanizmalar sayesinde, tavana

kadar yükselirken, tahtın iki yanındaki altın kaplamalı bronz aslan heykelleri kükrüyordu. II.Iustinus'un inşa ettirdiği Khrysotriklinos'ta yer alan Theophilos'un bizzat kendisinin yaptırdığı büyük bir dolap, iki altın org ve bir mekanizma sayesinde üzerinde kuşlar uçan altın ağaç görümleri hayrete düşüren eşyalardı. Bu yıllarda saray, Constantinus dönemindeki Romalı görünümünden uzaklaşmış, daha doğulu bir görüntüm kazanmıştır.

İmparator I.Basileos (867-886) ise Kainourguion, Pentakoubouklion ve Aetos adındaki yüksek yapı ile Tyzkanisterion denilen polo oynanan alanın yakınlarına Hagios Elias ve Nea kiliselerini ve yaptırmıştı. Bu dönemde ve daha sonraki yıllarda Bizans imparatorları, Sarayburnu yakınlarında kurulmuş olan Mangana Sarayı'nda oturmayı tercih etmişlerdir. VI.Leo, Hagios Demetrios Kilisesi'ni yaptırmıştı. VII.Konstantinos ve taht ortağı I.Romanos Lekapenos döneminde ise Khalke ve bir çok saray yapısı onarım görmüştür. VII.Konstantinos (913-959) Kamilas'da büyük bir kütüphane yaptırır. Bu çalışmalar II.Nikephoros ve Ioannes Tzimiskes zamanında da sürdürülmüştü. I.Manuel Komnenos (1143-1180), Boukoleon'un yukarıdaki terasa Altın Andron denilen maiyet salonunu ekletmişti.

Ayrıca Büyük Saray'ın sınırları içinde en az yirmi kilise ve şapel vardı. Bunların en eskisi Hagios Stephanos Kilisesi'dir. Khalke yakınlarındaki Soteris Kilisesi, Kutsal Havariler Kilisesi, Khristos ve Hagios Trias kiliseleri ile Theotokos ve Mikhail'e adanmış şapeller bu yapılardan bazılarıdır. Bu dini yapıların hazinelerinde ise Hıristiyanlığın en değerli eşyaları olan kutsal kitaplar, kutsal kişilere ait kalıntılar (rölik) ile değerli metal ve taşlarla süslü dini törenlerde kullanılan eşyalar saklanıyordu.

Kommenos ailesinin Bizans tahtında olduğu yıllarda ise Blakherna Sarayı önem kazanmış olmasına rağmen, Büyük Saray'ın kullanımının devam ettiği görülmektedir. Ancak kısa bir süre sonra İmparator II.Isakios Angelos, sarayın terk edilmiş yapılarının inşaat malzemelerini başka yapılarda kullanmak üzere söktürmüştür.

1204-1261 yılları arasında Konstantinopolis'i işgal eden Latinler Büyük Saray'a yerleşmiş ve ilk toplantılarını burada yapmışlardı. Latin işgalinin bitmesinden sonra VIII.Mikhail, Blakherna Sarayı'nın onarımı tamamlanincaya kadar Büyük Saray'da kalmıştır. Sonraki yıllarda Büyük Saray iyice ıssızlaşmış, buradaki yapıların taş ve mermerleri başka yapıların inşaatında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. İstanbul'un fethedildiği yıllarda Büyük Saray'ın metruk bir halde olduğunu batıkların yaptığı gravürler de göstermektedir.

Geniş bir alana yayılmış, büyük bir kompleks oluşturan Büyük Saray'dan günümüze sadece hangi yapılara ait olduğu henüz anlaşılmayan bir rampalı kule, Mozaik Müzesi olarak kullanılan alanda zemini döşeme mozaikleriyle kaplı, apsisli ve revaklı bir mekan ile Aya Sofya'nın doğusundaki Pittakia olarak adlandırılan bölgede, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin burada sürdürdüğü arkeolojik kazılar sonucu gün ışığına çıkarılan mimari kalıntılar ve duvar resimleri ulaşılmıştır.

Boukoleon Sarayı

Günümüzde Sirkeci-Florya arasında uzanan sahil yolunun Çatladıkapı mevkiinde, sur üzerine inşa edilmiş olan bir sahil sarayının cephesi görülmektedir. Bu kalıntı, Büyük Saray'ın güneyinde, Marmara kıyısında bulunduğu eski kaynaklarda da belirtilen, gravürlerde sık sık tasvir edilmiş olan Boukoleon Sarayı'na ait olmalıdır.

4.yüzyılda, İmparatorluk sarayının güneyinde, Bizans'a sığınan Sasani Prensi Hormisdas'ın bir konağı vardı. II.Theodosius (408-450) döneminde de bu çevrede bir başka sahil sarayı inşa ettirilmiştir. Theodosius'un ve ailesinden kişilerin Marmara sahilinde, Sarayburnu ile Yenikapı arasında uzanan alanda konakları ve özel evleri bulunuyordu. Prokopios, 6.yüzyılda da imparator olmadan önce, genç Iustinianus'un yine bu çevredeki bir sarayda yaşamış, imparator olduktan sonra da Hormisdas Evi olarak bilinen bu yapıyı bütünüyle değiştirip, imparatorluğa yaraşan bir görkemle Büyük Saraya katmış olduğunu yazmıştır. VII.Konstantinos Porphyrogennitos döneminde sarayın önünde mevcut bulunan ya da bu dönemde inşa ettirilmiş olan liman, mermerle kaplatılıp kabartma ve heykellerle süsletilmişti. Saray, 10.yüzyılın ikinci yarısından itibaren liman rıhtımı üzerindeki aslanın boğaya saldırmasını gösteren anıtsal heykel ya da kabartmadan dolayı Boukoleon adını almıştı.

Boukoleon Sarayı ve çevresinde İmparator Nikephoros Phokas'ın yaptırdığı inşaatlar arkeolojik ve tarihsel açıdan en iyi saptanabilen faaliyetlerdir. Phokas 969 yılında, erzak deposu ve fırını da olan, bir ayaklanma çıktığında içine sığınabileceği bir bina ile sarayın bahçesine ufak bir havuz ve porfirden Phiale yaptırmıştır. Boukoleon Sarayı'nda bulunan opus sectile döşeme, kakma tekniğinde içlerine cam yerleştirilmiş iki pano ve duvarları kaplamada kullanılmış çiniler ve üzerinde kabartma asma yaprakları olan, Roma dönemine ait uzun yarım sütun gibi devşirme mimari plastik parçaları, 9-10.yüzyıllardaki Boukoleon Sarayı'nın görkemini yansıtan örneklerdir. Phokas'ın ya da sürekli suikast korkusu taşıyan Ioannes Tzimiskes'in (969-76) yaptırdığı, doğudaki Fener Kulesi'nin arkasından başlayıp ve sarayı kuşatan çevre duvarı sahilde başlayıp, sahilde bitiyordu. Bu çevre duvarı, dört mermer sütun tarafından desteklenen büyük kemerli bir kapıya sahipti. Bu duvar yapılırken pek çok yapı yıkılmak zorunda kalmıştı. İstihkam hattı ile kapatılan Boukoleon Sarayı, Büyük Saray'ın yanında başka bir saray olarak görülmüştür. Anna Komnena'nın da belirttiği üzere Aşağı ve Yukarı Boukoleon denilen iki bölüm, bu dönemde kurulmuş olmalıdır. Yukarı Boukoleon'da I.Aleksios Komnenos (1081-1118) tahta çıktığı dönemde kalmıştır.

Latin işgali sırasında Boukoleon Sarayı bir süre daha kullanılmıştır. Latinler, Boukoleon ismini Büyük Saray'ın tümü için kullanmışlardır. Bunun sebebi o dönemde Büyük Saray kompleksi içinde iyi durumda olan bir tek bu saray olduğundandır.

13.yüzyılın ikinci yarısından itibaren eski önemini yitiren Boukoleon da terk edilmiştir. Fetihden sonra birçok kez yangın geçiren saray yapısının tahrip olmasındaki en büyük etken demiryolu ve sahil otoyolunun inşasıdır. Günümüzde sarayın deniz surları üzerindeki mermer pervazları olan, iki sütun tarafından taşınan ortadaki sivri yanlardaki yuvarlak kemerli üçlü kemer açıklığı şeklindeki balkon ya da locaya ait konsollar görülmektedir. Bu cephenin arkasında kalın payeleri olan ve tuğla tonozlarla örtülü bir mekanlar grubu yer alır. Cephede kullanılmış iki aslan heykeli (913 ve 914 env.no.) İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. 1920 yılında İstanbul'da bulunan Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı General Charphy'nin sarayın sahile bakan cephesinde yaptırdığı kazı çalışmaları sonucu deniz kapısı ortaya çıkartılmıştır. Üzerinde "Dünya Hakimi İmparator Konstantinos" şeklinde bir yazı olan taş lento (I.A.M. 5445 env.no.) da girişin üzerine yerleştirilmiştir. Girişin sağında yer alan 4-5.yüzyıla ait akantuslu kornişteki, Iustinianus'un madalyon içindeki monogramı 6.yüzyılda eklenmiştir. Belisarius Kulesi olarak adlandırılan batıdaki kule, sadece imparator ve diğer saraylıların kullanımına ayrılmış olan liman girişini kontrol altında tutmak için kullanılmış olmalıdır. Sahil otoyolunun inşası sırasında deniz doldurulmuş, sahil surlarının bir bölümü ile birlikte bu gözetleme kulesi de yıktırılmıştır. Saray cephesinin doğusunda, surlara bitişik olan fener (pharos) ve gözcü kulesi olarak kullanılmış 32 numaralı burç vardır. Aşağıdan yukarıya doğru daralan kare planlı burcun yüksekliği yaklaşık 22-25 m arasındadır.

Temmuz 1993 - Nisan 1994 ayları arasında Boukoleon Sarayı ve çevresindeki sahil surlarında yapılan kazı ve onarım çalışmaları sırasında; yıllar içinde toprak altında kalmış mekanların bir kısmı, imparator iskelesi, büyük kemerli bir girişi olan sarayın abidevi merdivenin bir kaç basamağı ile merdivenin alt kısmındaki sarnıç olarak kullanılmış mahzen ortaya çıkartılmıştır.

Mangana (Manganoi) Sarayı

Mangana Sarayının yeri günümüzde Sirkeci-Cankurtaran tren istasyonları arasında bulunmakta olup, Akropolün doğusunda Değirmenkapı ile İncili Köşk arasındadır. Bu alandaki yapılar askeri bölge içerisinde kaldığından görülememektedir. Bu bölgede, 1921-1923 yılları arasında, Demangel ve Mamboury'nin gözetiminde Fransızlar tarafından yapılan arkeolojik kazılarda saptanan kalıntıların, Bizans kaynaklarında ve bu bölgedeki kalıntıları görmüş Rus hacıların ve seyyahların da varlığını bildirdikleri çok sayıda manastır ve kilise, şapel, mezar binası gibi dinsel yapıların yanı sıra yine manastırlara bağlı kuruluşlar olan hastane, yaşlılar evi, kütüphane, hukuk ve felsefe okulu, amfityatro ile Mangana Sarayı'na ait olduğu sonucuna varılmıştır. Büyük bir kısmı 11-15.yüzyıllarda ayakta olan bu yapıların büyük bir kısmı Osmanlı döneminde yıkılmış olmasına rağmen teras duvarları, yapı kalıntıları ve sarnıç olarak da kullanılmış bazı alt yapı kalıntıları halen mevcuttur. Bu yapılar arasında Konstantinopolis manastır hiyerarşisinde Studios'tan sonra ikinci sırada olan Hagios Georgios Mangana Manastırı ile Hodogetria ve Soteris Philantropos manastırları bulunuyordu.

Kentin en güzel manzarasına sahip olan bu alanda, Mikhail Rhangabe'nin (811-813) ve İmparatoriçe Zoe'nin kuzeni Sklerina'nın (11.yüzyıl) konakları yer alıyordu. I.Basileos (867-886) tarafından yaptırılmış olan ve adını bu bölgede yer alan bir kule ve savaş araç deposundan alan Mangana Sarayı, diğer Bizans sarayları gibi bahçeler içinde kurulmuş çeşitli bölümlerden oluşuyordu. İkametgah olarak kullanılan ana bölüm ise oldukça gösterişli, beş katlı bir yapıydı. Sevgilisi Sklerina'nın konağı da bu civarda olduğundan, İmparator IX.Konstantinos Monamakhos bu sarayı yeniden yaptırtmasına onartmıştır. Bizans tarihinde özellikle 10 - 12.yüzyıllar arasında bu sarayın kullanıldığı gösteren olaylar yaşanmıştır. Mikhail Dukas'ın dul eşi Maria ve oğlu bu sarayda hapsedilmişti. Anna Komnena, babası I.Aleksios Komnenos'un ağır hastalığı sırasında buraya taşındığını ve burada da yaşama veda ettiğini belirtmektedir. Ancak Sarayın sahil surlarına yakın olması nedeniyle, denizden gelebilecek düşman saldırılarından korkan imparatorlar daha güvenli bir yer olan Blakherna sarayına yerleşmişlerdir. Terk edilen saray bir süre de yönetim hizmetleri için kullanılmış daha sonra İmparator II.Isakios Angelos tarafından 12.yüzyıl sonlarında yıkılmıştır. 13.yüzyılın başında bu bölgedeki kiliselere ziyarete gelen Rus hacıların sarayın kalıntılarını bile görmemişlerdir.

Günümüzde Mangana Sarayına ait olması mümkün yapı kalıntılarından ilki, Soteris Philantropos Ayazmasının arkasındadır. Kısmen demiryolu tarafından tahrip edilen bu kalıntı, üç bölümden oluşan, üstündeki katlar ile ilgili bilgi vermeyen, dikdörtgen planlı bir alt yapıdır. Bu kalıntının yakınlarında saray olma ihtimali fazla, içi toprak ve moloz dolmuş bir alt yapı kalıntısı daha vardır. Denize doğru açılan kalıntının sarayı çağrıştıran cephesinde sadece sütun kaideleri ve payelerinin alt kısımları günümüze ulaşabilmiştir. Bu yapı kalıntısının yakınlarında bir de hamam kalıntısı vardır. Hülya Tezcan'ın ölçümlerine göre toplam 60.37 x 39.45 m ölçülerindeki alt yapı, üç nef ve buna bağlı iki yan kanattan oluşmaktadır. Günümüzde toprakla dolmuş, sarnıç olarak kullanılmış bu kalıntı dört nefli bazilikal plandadır. Dikdörtgen planlı yapının iki uzun tarafı desteklerle güçlendirilmiştir. Üç nefli yapının orta bölümü (merkezi sarnıç), 33 kubbeli tonoz ile örtülmüştür. Kubbeli uzunlamasına üç sıra oluşmaktadır. Merkezi sarnıç ortasındaki enine aks, üç kubbe ile örtülmüştür. Aralarda kubbeleri destekleyen alternatif olarak sıralanmış 10 sütun ile 10 haçvari paye bulunmaktadır. Bu taşıyıcıların üstlerinde beyaz mermerden sütun başlıkları ve üzerlerine haç işlenmiş impostlar vardır.

Blakherna (Blakhernai) Sarayı

II.Theodosius dönemi surları (5.yüzyıl) yapılmaya kadar Blakherna adındaki yerleşim yeri Konstantinopolis'e komşu bir kasaba veya köy durumundaydı. Şehir surlarının batıya alınmasından sonra, kentin 14.bölgesi olan bu yerleşim yerinde, Bizans'ın önemli kiliselerinden biri olan Meryem'in şalını (maphorion) muhafaza edildiği Theotokos Kilisesi bulunuyordu. Bizans imparatorlarının şehrin dışındaki bu önemli kiliseyi ziyaretleri sırasında kullandıkları, kiliseye galeri veya merdivenle bağlanan Triklinos olarak adlandırılan yapı, kabul salonu, ibadet yeri ve yatak odasından oluşan imparatora ait küçük bir köşktür. İmparator burada giysisini değiştirip, dinleniyor ya da önemli dinsel törenlerde ziyafetler veriyordu. Bu yapıya daha sonraki yıllarda Soros, Danubios, Okeanos ve Anastasios denilen bölümler eklenmiştir. 11 .yüzyıla kadar belirli zamanlarda kullanılan Blakherna'daki sayfiye sarayı, özellikle Komnenos ailesinin Bizans tahtında olduğu dönemden itibaren büyüdüğü etrafı güçlü bir surla çevrilerek koruma altına alınmış, Bizans imparatorlarının 1453 yılına kadar kullandıkları büyük ve gösterişli bir imparatorluk sarayına dönüşmüştür.

İmparator ve saray halkının deniz yolunu kullanarak buraya geldikleri, bunun için Haliç kıyısındaki Ksilo Porta (Ahşap Kapı) önündeki rıhtımı kullandıkları bilinmektedir. Blakherna Saray kompleksi, Haliç'e kadar inen dik bir yamaç üzerindeki teraslar üzerine kurulmuş olup batısından surlara bitişikti. Özellikle I.Alexios Komnenos, surlara bitişik veya çok yakın olan sarayı büyütüp, pek çok yeni bölümler yaptırtarak, genişlettiği kale gibi tahkim edilmiş bu sarayda, I.Haçlı Seferine katılan komutanları kabul etmiş ve sarayının zenginlik ve gösterişi ziyaretçilerin gözlerini kamaştırmıştı. Aleksios'un yaptırdığı Aleksiakos Basilikos Triklinos adını taşıyan yapı, üzerinde İvaz Efendi Camisi olan terasta yer almış olmalıdır. Aleksios, resmi törenler için daha çok Aya Sofya ve Hippodroma yakın olan Büyük Sarayı tercih etmiştir. Takip eden dönemde şehrin kuzey batı ucunda yer alan Blakherna Sarayı, Büyük Saraya oranla daha derli toplu ve ayaklanmalardan korunmak için elverişli olduğundan tamamen imparatorluğun resmi sarayı haline gelmiştir. Blakherna Sarayı, Bizans imparatorlarının en büyük eğlencelerinden biri olan avlanma için, av sahalarına daha yakın olması sebebiyle de avantaj sağladığından tercih edilmiştir.

İmparator I.Manuel Komnenos (1143 - 1180), kendi adına bir Triklinos ve karısı Eirene için de, kente ve denize (Haliç'e) hakim bir yerde muhteşem bir saray yaptırmıştı. Manuel'in yaptırdığı saray, Yüksek Ev, Değerli Saray veya Manuel'in ilk eşi olan Bertha Sulzbach'tan dolayı Alman Prensesin Sarayı olarak da anılır. Blakherna Saray kompleksi içinde yer alan bu yapı, hem Haliç'e, hem de arkasındaki araziye hakim bir yerde inşa ettirilmiştir. Saray yapılarına büyük önem veren Manuel, hem Büyük Saray'a, hem de Blakherna Sarayı'na sütunlarla çevrili galeriler yaptırtmış, sarayların çeşitli bölümlerini, barbarlara karşı kazandıği zaferleri ve Bizanslılar için yaptığı iyilikleri gösteren mozaiklerle süsletmişti. Bunların yanı sıra Blakherna bölgesinin batısındaki eski kara surlarını yıktırıp, surları batıya doğru genişleterek yeniden yaptırmıştı. Bu bölgeye özel bir önem veren imparatorun özellikle av alanlarına yakınlığından dolayı Blakherna sarayını tercih ettiği de söylenmektedir. Tekfur Sarayı'nın Manuel'in yaptırdığı saray olduğu görüşü yaygındır. Tekfur Sarayı olarak adlandırılan sarayın bu bölümü dışında, Blakherna Saray kompleksinden günümüze Anemas Kulesi ya da Zindanı adını taşıyan Isakhios Komnenos'un yenilettiğini kitabesinden öğrendiğimiz 14 numaralı burcun altındaki, sarayla bağlantılı olduğu son yıllarda yapılan temizlik ve restorasyon çalışmalarında ortaya çıkartılan tonozlu galeri ve dehlizlerden başka bir kalıntı ulaşamamıştır. Anna Komnena, Anemas'ın İmparator Aleksios'a suikast hazırlığı sırasında yakalanan Arap kökenli bir Müslüman olduğuna değinir ve yakalandıktan sonra kendi adıyla anılacak olan Blakherna Sarayının zindanında, pek çok önemli şahıs ile birlikte mahkum olarak tutulmuştur. 1403'te Konstantinopolis'e gelen İspanya Elçisi Clavijo, Blakherna Sarayını ayrıntılı bir şekilde anlatır ve Anemas Kulesi'nin yabancı elçiler için geçici ikametgah olarak kullanıldığından söz eder.

Latin işgali döneminde Latin kralları önce Büyük Saray'da (Boukoleon) yaşamış, daha sonra Blakherna'ye taşınmışlardır. Dönemin onunda sarayı öyle yağmalayıp, karışıklık içinde terk etmişlerdi ki saray temizlenip, eski gösterişli haline getirilinceye kadar Ioannes Kantakuzenos bir süre Büyük Saray'da yaşamak zorunda kalmıştı.

Tekfur Sarayı, 11 - 15. yüzyıllar arasında imparatorluk sarayı olarak kullanılan Blakherna'daki saray kompleksinin günümüze ulaşabilen yegane sağlam bölümüdür. Bizans'taki adı bilinmemektedir. Seyyah ve tarihçilerin Alman Prensesin Sarayı, Konstantinos Sarayı, Porphyrogenetos Sarayı ve Palatium Imperatoris gibi adlarla andıkları yapının Tekfur Sarayı olduğu sanılmaktadır. I.Manuel tarafından inşa ettirildiği düşünülmele birlikte yapının tarihlenmesiyle ilişkili tartışmalar henüz sonuçlanmamıştır. Zemin kat ile birinci katta uygulanan duvar tekniği arasındaki farklılık, ayrıca yapının güney duvarının beş bölüme ayrılıp, beş yerine yan yana dörtlü, üç sıra olmak üzere toplam on iki tonozla örtülmüş olması, yapının iki ayrı dönemde inşa faaliyeti geçirdiğine işaret etmektedir. Bunlardan ilki I.Manuel (12. yüzyıl ortaları), ikincisi ise Palaiologoslar dönemi (13 - 14. yüzyıl) olmalıdır. Fetihden sonra fil ahır, şişehane, Haliç işi çini ve keramik üretim atölyesi ve Musevi ailelerin barnağı olarak kullanılmış yapı, çeşitli kez onarımlar geçirmiştir.

Günümüze sağlam olarak ulaşan bu saray yapısı, avluya kemerlerle açılan tonozlu bir zemin katı ve üzerindeki iki kattan oluşmaktadır. Dikdörtgen bir planda inşa edilmiş zemin katı, iki çift kemerle avluya açılır. Zeminin üzerindeki birinci kat, yalnız avluya bakan yuvarlak kemerli pencerelerden aydınlanmaktadır. Bu katın kuzey bölümünde bulunan bir koridorla, 97 numaralı kuleye geçilmektedir. Ahşap bir döşemeye sahip olduğu mevcut izlerden anlaşılır. İkinci katın, hem avluya bakan kuzey cephesinde, hem de güney ve doğu cephesinde konsollar üzerine dayanan localarla dışarıya açıldığı görülmektedir. Güney cephede, ikinci kat seviyesinde bulunan 2 x 3 m ölçülerindeki loca, dört kemer, pandantifli kör bir kubbe ile örtülü küçük bir özel şapel şeklindedir.

Tekfur Sarayı'nın alt bölümlerinde taş, üst bölümlerinde taş ve tuğla karışık olarak kullanılmıştır. Yapının özellikle kuzey cephesinde revak ve pencere kemerleri, alınlıklar ve kemer aralarındaki üçgen yüzeyler taş ve tuğladan oluşturulan geometrik motiflerle bezenmiştir. Cephedeki bu renkli ve hareketli görünüm süs çömlükçikleri, renkli taş ve cam gibi öğeler katılarak zenginleştirilmiştir. Bu cephe düzenlemesi, Son dönem Bizans mimarisinin (13-14.yüzyıl) belirgin özelliği olarak dini yapılarda da uygulanmıştır.

Sarayın önündeki avlunun çevresinde sarayın çeşitli bölümlerini oluşturan tonozlu yapı kalıntıları ve pencereci cepheler, ait oldukları yapılarla ilgili bilgi vermeksizin durmaktadır.

Diğer Bizans saraylarında da olduğu gibi Blakherna Saray kompleksinin içinde de önemli dini yapılar vardı. Sarayın burada kurulmasına da bir ölçüde yol açan Blakherna Theotokos Kilisesi, Hagios Soros Şapeli ve sarayın sınırları dışında olmasına rağmen saray kilisesi olarak görev yapmış olan Khora Manastır Kilisesi bu yapılardan sadece bilinenlerdir.

SAYFİYE SARAYLARI

Hebdomon'daki Saraylar

Konstantinopolis'in en önemli kent dışı yerleşmelerinden biri olan Hebdomon, günümüzdeki Yenimahalle-Bakırköy bölgelerini kapsıyordu. Burası özellikle Balkanlar ve Trakya'ya yapılacak seferler sırasında savaş hazırlıklarının yapıldığı, savaştan dönen imparatorun Porta Auera (Altın Kapı)'da düzenlenecek karşılama töreninden önce dinlenip, toparlandığı bir ön karakoldu. Günümüzde Veli Efendi Hipodromu'nun olduğu düz alanda kampos adı verilen Bizans ordusunun en büyük talim alanı yer alıyordu. Günümüze iyi durumda ulaşan Fildamı olarak adlandırılan büyük bir su toplama havuzundan kanallarla askeri alana, tribunalis denilen mahkeme binasına ve saraya su getirilmişti.

Bizans imparatorlarının ve maiyetinin en gözde sayfiye yerlerinden Hebdomon'da iki sayfiye sarayı olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri Magnaura Sarayı, diğeri ise Iukundianae/ Secundianae Sarayı idi. Magnaura Sarayı, İmparator I.Konstantinos veya oğlu II.Konstantinos tarafından saray halkının için yaptırılmıştı. Burası yazlık saray olarak kullanılmasının dışında kente gelen elçilerin ve önemli misafirlerin kabul edildiği ve ağırlandığı bir saray olarak da hizmet vermişti. İmparator Konstantinos bu saraya Süleyman'ın Tahtı denilen büyük bir taht yaptırmıştı. Bu sarayda ölen İmparator Tiberius'un cenazesi denizden Konstantinopolis'e getirilerek Kutsal Havariler Kilisesi'nde gömülmüştür. Magnaura Sarayının avlusunda yüksek belvedere (taraça) bulunuyordu. Kedrenos, İmparator Philippikos'un Magnaura'ya yuvarlak bir solarium yaptırdığını, yapının avlusuna heykelini diktirdiğini ve silah deposu yerleştirdiğini yazar. Başka yazarlar, İmparator Mavrikios'un (582) Magnaura'da Triklinos inşa ettirdiğini, avlusuna heykelini diktirdiğini ve bir silah deposu yaptırdığını yazarlar. Magnaura'nın yemek salonunda, adı bilinmeyen bir şairin şu dizeleri yer alıyordu; "...Bu salonu özenle tamamladı, Haçın zenginlik veren esasını elinde tutan imparator Herakleios ve Konstantino".

Saraya yakın bir yerde olan Magnaura Sarnıcı, İmparator Herakleios tarafından yıktırılmış ve Kedrenos'un anlattığına göre Makedonyalı imparator sarnıcı eski haline getirmişti. Magnaura sarayı, Bakırköy'de Marinanın batısındaki burun üzerinde yer alıyordu. Bu civarda bulunan tuğladan inşa edilmiş sarnıcın Kedrenos'un sözünü ettiği Magnaura Sarnıcı olmalıdır.

Hebdomon'da var olan ikinci saray kompleksi ise Iukundianae veya Secundianae'dir. Sarayın adının eğlence ya da zevkler anlamına gelen Iukundianae olması daha doğrudur. Secundianae ise konsüllerden biridir. Bu saray, bu bölgeye özel bir önem veren, kendisinin ve ailesinden kişilerin inşa ettirdiği anıtlarla bu bölgeyi süsleyen İmparator II.Theodosius döneminde yaptırılmıştı. Yıllar içinde eskiyen veya 6.yüzyıldaki büyük depremde tahrip olan sarayı, İmparator Iustinianus onartmış ya da yeniden yaptırmıştı. Saray, denize yakın bir yerde kurulmuş olduğundan, kıyıda imparatorun zaman zaman buraya gelmek için kullandığı bir limanı da vardı. Iustinianus bu sarayı yenilemekten başka yakın çevresine Ioannes Prodromos, Ioannes Evangelist, Aziz Theodote, Menas ve Menanos kiliselerini, halk hamamlarını ve daha başka kamu yapılarını da yaptırmıştı. Dönemin tarihçisi Prokopios'un belirttiğine göre Iustinianus çok sevdiği bu saraya sık sık gelerek burada meşhur kanunlar kitabı Corpus Iuris Civilis'i hazırlamıştır.

Saraya ait olduğu sanılan arşitrav blokları, sütun ve sütun başlıkları İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. Sümerbank Fabrikası Hastane binasının inşası sırasında gün ışığına çıkartılan işlenmiş mimari plastik parçaları da adı geçen yapının bahçesinde sergilenmektedir.

Rhegion Sarayı

Roma'ya kadar giden Via Egetia karayolu üzerindeki önemli yerleşim yerinden biri olan Rhegion (Rhesion/daki sarayın, İmparator I.Theodosius tarafından, denize ve göle hakim bir tepe üzerinde kurulmuş olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. İmparator II.Theodosius'ta zaman zaman bu saraya gelerek kanun ve nizamnameleri topladığı Codex Theodosianus'u kaleme almıştır. Prokopios'un belirttiğine göre, 557 yılındaki depremde tahrip olan saray yapılarını, İmparator Iustinianus yeniden yaptıracasına onarttırmıştır. İmparator Konstantinos Porphyrogenetos'un seferden dönüşünde saray erkanı tarafından burada karşılanmasıyla ilgili bir olay, 10.yüzyıla kadar buradaki sarayın kullanıldığına işaret etmektedir.

Küçükçekmece'de Rhegion sarayının olduğu düşünülen arazide, Aziz Ogan ve Arif Müfid Mansel başkanlığında yapılan kazılar 1938, 1940-41 ve 1948 yıllarında devam etmiştir. Kazılar sonucunda; etrafını bir surun çevrelediği geniş bir alanda kilise, şapel, hamam, saraya ait olduğu anlaşılan duvar kalıntıları, yollar ve döşeme mozaikleri bulunmuştur. Ancak günümüzde Bizans'ın arkeolojik kazılarla neredeyse tüm planı çıkartılabilmiş bu sayfiye sarayının yerinde bir kaç mermer parçası ile apartmanlar bulunmaktadır.

Küçükçekmece gölünün çevresinde Bizans imparatorlarının av köşkerlerinin olduğu bilinmesine rağmen günümüze herhangi bir kalıntı ulaşmamıştır. Bu bölgede olduğu söylenen Apamea'daki köşkte, av sırasında iri bir geyik tarafından yaralanan İmparator I.Basileos hayata gözlerini yummuştu.

Bryas Sarayı

Araplarla mücadele etmesine rağmen Arap sanatına hayran olan İmparator Theophilos (829-842), hem Büyük Saray'daki binaları, hem de bizzat Abbasi halifesinden sarayının planını ve çizimlerini isteterek Mimar Patrikios'a, başkent in Anadolu yakasında kıyıda yaptırdığı Bryas Sarayını Arap saraylarına benzeterek inşa ettirmişti. Tarihçi Theophanes, Bryas Sarayı'nın inşasında yakınlarındaki Satyr Tapınağı'nın malzemesinin devşirme olarak kullanıldığını söylemektedir. Saraya kanallarla su getirilmiş ve çevresinde meyve bahçeleri oluşturulmuştu. Sarayın içinde, Başmelek Mikhail ile Menodore, Metrodore ve Nymphodore adlarındaki azizlere adanmış üç apsisli bir kilise ile Meryem'e adanmış bir şapel vardı.

Theophilos'un ölümünden sonra bu saraya ne olduğu bilinmemekle birlikte, Konstantinos Porphyrogenetos'un Törenler kitabında Bryas adının geçtiğine dayanılarak 10. yüzyıla kadar kullanıldığı kabul edilmektedir.

Sarayın yeri konusu, günümüzde halen tartışılmaktadır. Küçükyağ'daki büyük bir yapıya ait dikdörtgen planlı sarnıç olarak kullanılmış alt yapının Bryas Sarayına ait olduğu söylenmesine rağmen bu yer hakkındaki şüpheler henüz sona ermemiştir. Dragos'un doğusundaki Cevizli'deki Tekel İşletmelerinin bahçesinde, İstanbul Arkeoloji Müzesi araştırmacıları, üç sezon kazı yaptıkları yerde saptadıkları, hamam ile sahildeki liman kalıntısının Bryas Sarayı'na ait olabileceğini düşünmüşlerdir. Sözü edilen bu yer kaynaklarda bahsedilen sarayın yeri için daha uygun düşmektedir. Bizans saray yapılarının içinde hamam ve yakınlarda liman bulunması yaygın bir uygulamadır. Ayrıca kazılar sırasında ele geçen mermer pencere şebekeleri ve damgalı tuğlaların benzerlerinin Büyük Saray kompleksinde olması bu kalıntıların bir saraya ait olması ihtimalini arttırır. Hem Küçükyağ, hem de Cevizli'deki kalıntılar, kapsamlı bir kazı yapılmadığından henüz Bryas Sarayı'nın gerçek yerini belirlenmesine olanak vermemektedir.

Damatrys Sarayı

Yakacık yakınlarındaki Samandıra'da kurulmuş olan sayfiye sarayı, aslında çevredeki ormanlarda av hayvanlarının olması sebebi ile bir av köşkü olmalıdır. Bizans kaynaklarında İmparator II.Tiberius (578-82) ya da Mavrikios'un (582-602) Damatrys denilen yerde bir yazlık saray inşa ettirmiş oldukları yazılıdır. Sarayın yakınlarında 6.yüzyılda kurulmuş olan Spira yada Stina adını taşıyan bir de manastır vardı. Sarayın adı kaynaklarda, değişik olaylarla ilişkili olarak anılmaktadır. İmparator II.Iustinianos, 711 yılında tahtını korumak için ordularını burada toplamıştı. 12-13.yüzyıldan itibaren sarayın kullanılamaz hale geldiğini, VIII.Mikhail ve II.Andronikos Palaiologos buraya dinlenmek ve avlanmak üzere geldiklerinde düz ovada çadırlarda kalmış olmaları göstermektedir.

Samandıra'da varolan tonozlu mekanlardan oluşan yapı kalıntısı, Roma ve Erken Bizans dönemlerine tarihlendirilmektedir.

Myrelaion Sarayı

Günümüze sağlam durumda ulaşan Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Camisi), Aksaray ile Laleli semtleri arasındaki bölgededir. 11. yüzyıl ortalarında Tarihçi Ioannes Skylitzes, IX.bölgede Myrelaion Kilisesi ile İmparator I.Romanos Lekapenos'un özel mülkü olan bir sarayın varlığından söz eder. Patria'da Romanos'tan önce de burada bir manastırın bulunduğu, adının, V.Konstantinos tarafından, "pis kokulu" anlamına gelen Psarelaion olarak değiştirildiği söylenir. Suda burasının önceleri Sofist Kraterios 'un Konağı olduğunu, daha sonra bu özel arazinin Romanos (920) tarafından ele geçirilip, buradaki daha eski bir rotundonun sarnıca dönüştürülerek üzerine saray ve bitişliğine de alt katı büyük bir kriptaya (mezar şapeli) olan kilise inşa ettirdiğini belirtir.

Birbirine bitişik olan saray ile kilise arasında, küçük bir köprü vasıtasıyla geçiş sağlanmıştı. İmparator burada kendisi ve ailesi için, saray, kilise ve mezarlıktan oluşan bir kompleks oluşturmuştu. Kilisenin kriptasına I.Romanos'un karısı ile ailesinden pek çok kişi gömülmüştü. Keşiş Georgios ve Theophanes, İmparator Romanos'un sarayı bir süre kullandıktan sonra kadınlar manastırına dönüştürmüş olduğundan söz etmektedirler.

Talbot Rice 1930 yılında, İstanbul Arkeoloji Müzesi ile Alman Arkeoloji Enstitüsü Naumann'ın başkanlığında, 1965 ve 1966 yıllarında yaptıkları kazılarla, Bodrum Camisi'nin altındaki kriptaya ve bitişliğindeki merkezi planlı yapıyı ayrıntılı olarak incelemişlerdir. Bu çalışmalar sırasında merkezi planlı yapının üzerine inşa ettirilmiş olan saraya ait duvar kalıntılarının sarayın planı elde edilebilmiştir. Rotundonun doğu yarısı üzerinde saray yapısı, batı yarısı üzerinde de sarayın önünde açık bir teras şeklinde uzanan avlu yer alıyordu. İki ya da üç katlı saray binasına, ortadaki dikdörtgen planlı 8 x 22 m ölçülerindeki ana binanın zemininde bulunan beş sütun üzerine oturan altı kemerli bir revaktan giriliyordu. Revak bölümünün her iki yanında (kuzey ve güneyinde), kanat biçiminde kare planlı mekanlar vardı.

Geç Antik döneme ait (4 - 5. yüzyıl) olan fakat yapılaş amacı bilinmeyen rotundonun, ilk kullanılış evresinde Roma'daki Pantheon Tapınağı ve Selanik Hagios Georgios Kilisesi'ndeki gibi üzerinin büyük bir kubbe ile örtülmüş olması mümkündür. Kuzey ve güneyde iki anıtsal girişi olan yapının iç duvarlarında karşılıklı gelecek şekilde yarım daire ve dikdörtgen büyük nişler vardır. 10. yüzyılda yeniden kullanılan yapının içine 70 tane sütun yerleştirilmiş, üzeri çapraz ve sarayın altına gelen kısım ise saray yapısının ağırlığını karşılamak üzere kubbeli tonozlarla örtülmüş, duvarlar da Horasan harcı ile kaplanarak sarayın su ihtiyacını karşılamak üzere sarnıç haline getirilmişti. Rotundonun güneyinde bulunan, son yıllarda otopark yapmak amacıyla kaldırılan yarım daire şeklinde sekiz basamağında sarayla bağlantılı olduğu düşünülür. Benzer yarım daire basamaklar, Hippodrom yakınındaki Antiokhos Sarayı'nda da vardı. Buradaki kemerli girişin kuzeyinde, duvar mozaikleri ile yeniden kullanılmış mimari plastik parçaları ele geçmiştir.

İstanbul'un fethinden sonra, ilk olarak Giovanni Valvassore tarafından tahta baskı olarak yapılmış (1520) İstanbul panoramasında, Coliseo de Spriti olarak adlandırılmış yarım daire bir yapı ile üzerinde iki katlı bir bina kompleksi görülür. Burası rotundonun olduğu bölgeye denk düşmektedir. Naumann bu yapının, Myrelaion Sarayı olabileceğini belirtmektedir.

KAYNAKLARDA ADI GEÇEN DİĞER SARAYLAR

Bizans kaynaklarında kent surlarının içinde, dışında ve diğer şehirlerde olan Bizans imparatorlarına ait büyük bir kısmı günümüze ulaşmamış birçok sarayın ismi geçmektedir. Bu sarayların çoğu Bizans dönemi içinde kullanılamaz hale gelen veya yıktırılarak ortadan kalkmış olan yapılardır.

Kent İçindeki Saraylar

Hagios Agathonis Sarayı'nın, Forum Tauri'nin güney doğusunda olması mümkündür. Bu civardaki İmparatorluk Hamamı'nın yanında ise I. Leon'un Forum Tauri Sarayı bulunuyordu. Iulianus ve Sophia limanları civarında, yakınındaki Aziz Kosmas ve Damianos'a adanmış kiliseden adını alan Kosmas ve Damianos Sarayı vardı.

Theophanes adı geçen bu sarayın II.Iustinianus döneminde (569-70) yaptırılmış olabileceğini belirtir. İmparatoriçe Aelia Verina'nın (457-74) Sophia Limanı civarında yaptırdığı Bazilika Sarayı bulunuyordu. I.Romanos'un yaptırdığı Bonus Sarayı ise, Bonus/ Aetios Sarnıcı (Edirnekapı-Karagümrük Stadyumu) yakınlarındaydı. İmparator I.Konstantinos'un annesi Flavia Iulia Helena'nın 4.yüzyılın başlarında yaptırılmış olan Helenianae adını taşıyan sarayı, Helenianae veya Kserolophos (Cerrahpaşa?) adını taşıyan semtte idi. Vlanga ya da Eleutherus (Aksaray-Yenikapı) bölgesinde İmparatoriçe Eirene'nin (780-802) bir sarayı olduğu bilinmektedir.

Kent Dışındaki Saraylar

Pigi Sarayı

Konstantinopolis'in kent dışındaki önemli ziyaret ve mesire yeri olan Pigi de Theotokos'a adanmış bir kilise ve imparatorluk sarayı ya da köşkünün varlığından kaynaklar söz etmektedir. Saray halkı özellikle 15 Ağustos'ta (Ascension: Göğe Yükselme) buraya gelip, dini törenlere katıldıktan sonra bu sarayda bir süre kalıyordu. Selvi ve her çeşit meyve ağacının olduğu kırık alanda şifalı olduğuna inanılan bir de su kaynağı bulunuyordu. Kutsal kabul edilen bu su kaynağının (ayazma) yakınında Iustinianus tarafından yaptırılmış olan Theotokos Kilisesi vardı. İmparatoriçe Eirene (780-802) hastalığından kurtulmanın anısına buradaki kiliseye kendisi ve oğlu VI.Konstantinos'u bağış yaparken gösteren mozaikleri yaptırmış, dinsel törenlerde kullanılan değerli kaplar bağışlamıştı. 1322 yılında Andronikos Palaiologos ve annesi burada kalmışlardı.

Pigi adını taşıyan yerleşim, kentin kara surlarının hemen dışında, Porta Pigi/ Selymbria (Silivri Kapı)'nın karşısındaki günümüzde Balıklı olarak bilinen düz alan olmalıdır.

Aretai / Aretas Sarayı

Anna Komnena, babası Alexios'un Bizans tahtını ele geçirmek için Botaniates'le çarpışırken İstanbul yakınlarındaki Aretai adındaki yeri işgal ettiğini bildirir. Erdem, fazilet anlamına gelen Aretai adlı bu yer uzaktan denizi ve kara surlarını gören, şehirdeki en iyi sulardan birine sahip, cenneti çağrıştıran bir bahçesi olan ve çevresindeki ağaçlıksız düz araziye hakim bir tepe üzerinde kurulmuştu. İmparator IV.Romanos Diogenes tarafından kısa süreli yazlık kalışlar için yaptırılmış olan gösterişli konutlardan oluşan bu yazlık sarayın yeri konusunda çeşitli öneriler olmasına rağmen sarayın yerinin Topkapı-Maltepe, Haznedar ve Eyice'ye göre Haramidere'de olduğudur. Haramidere'deki dikdörtgen planlı bir yapıya ait kalıntı ve çevresinde, İstanbul Arkeoloji Müzesi uzmanları tarafından yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında başka yapı izlerine rastlanmamıştır. Anna Komnena sarayın yerini tanımlarken kara surlarından bahsetmesi, saray için en uygun yerin Maltepe'nin güneyinde aranması gerektiği sonucuna ulaştırmaktadır.

Hydralis Sarayı

İmparator V.Konstantinos 766 yılındaki büyük kuraklıktan sonra Valens Su Kemerini onardıktan sonra Hydralis (Alibey) adındaki dereyi de ona bağlatmıştı. Bu su kaynağında, yazları serinlemek için bir kule ve küçük bir de saray yaptırmıştı. Barbyzes (Kağıthane) Deresi civarında ise Andronikos Komnenos'un özellikle av sırasında kullandığı bir köşkü yer alıyordu.

Philopation Sarayı

Philopation, şehir surları dışında yer alan ancak surları gören çimenlik bir yerdi. Philopation adındaki bu yer Rami - Topçular civarında ya da Eyüp yakınlarında olmalıdır. Buradaki imparatorluk sayfiye sarayı ya da av köşkü, İmparator III.Mikhail ya da I.Basileos (867-886) dönemine ait olabilir.

Bizans devrinde Stenon denilen balıkçı köylerinin ve manastırların bulunduğu Boğaziçi'nin her iki yakasında da, Osmanlı döneminde olduğu gibi özellikle yaz aylarında kullanılan pek çok köşk ve saray sıralanmaktaydı. Kalıntıları günümüze ulaşmamış olmakla birlikte eski kaynaklarda ve seyahatnamelerde bu saraylardan çeşitli vesilelerle söz edilmektedir. 4.yüzyıldan itibaren, I.Constantinus'un senatörleri villalarını, güzelliğiyle her dönem dikkati çeken Boğaziçi kıyılarında inşa ettirmeye başlamışlardı. Boğaziçi'nin canlanması özellikle İmparator I.Iustinianus döneminde gerçekleşmiştir. Hagios Mamas adını taşıyan kentle doğrudan bağlantılı olan, Dolmabahçe- Beşiktaş arasında bulunan sarayın adı, 8-9. yüzyıllarda sıkça geçmektedir. 9.yüzyıldan sonra saray terk edilmiş, sonra da yıkılmıştır. Ortaköy civarında olduğu düşünülen Damianu adını taşıyan yerde VI.Leo ve Zoe'nin kullandığı Damianu Sarayı yer alıyordu. Therapia Sarayı (Tarabya) 6.yüzyılda yaptırılmış ve İmparator V.Konstantinos tarafından da 8.yüzyılda kullanılmıştı.

İmparator II.Iustinos, karısı Sophia için Sophianae'de (Çengelköy) 568 ve 569'da iki saray yaptırmıştı. Bu sarayın çevresinde Theotokos ve Hagios Mikhail'e adanmış iki kilise vardı. Sarayın yakınlarında Sophia'nın oğlu Prens Iustos'un mezarı bulunuyordu. Ayrıca Iustinos Konstantinopolis'in kuzey batı bölgesindeki Deuteron'da (Sulukule ?) da 569-570 yılları arasında bir saray inşa ettirmişti. İmparatorun üçüncü sarayı ise Prinkipos Adası (Büyük Ada) limanında yer alıyordu.

Kuleli Askeri Lisesi'nin olduğu yerde var olan Bizans sarayı, 6.yüzyılda İmparatoriçe Theodora tarafından değiştirilerek Konstantinopolis sokaklarından toplanan fahişeler için Metanoia (Tövbe) Manastır'na dönüştürülmüştü. Vaniköy ile Göksu arasındaki Brokhtoi adlı yerde I.Iustinianus'un bir yazlık köşkünün olduğu bilinmektedir.

İmparator I.Manuel Komnenos hayatının son yıllarında temiz havadan ve sessizlikten yararlanmak üzere Skutarion/Damalis (Üsküdar)'daki saraya taşınmıştı.

Kadıköy, Altiyol civarında II.Theodosius'un (5 .yüzyıl) yaptırdığı söylenen Khalkedon Sarayı'nı Aleksios Komnenos'ta zaman zaman kullanmıştı.

Adı tarihi olaylarda sık geçen saraylardan biri de Hieria (Fenerbahçe)'dir. Adını Yunan dönemine ait Hera Hieronu'ndan almıştır. İmparatoriçe Theodora'nın isteğiyle önünde liman olan bir saray, Tanrı Anası'na adanmış bir kilise, sarnıç ile zengin bir bahçe yapılmıştı. İmparator Heraklios'un da, doğu seferlerinden sonra zaman zaman burada kalmış olduğu bilinir. İkonoklazma yanlısı kararların alındığı, 754 yılındaki konsil burada toplanmıştı. Daha doğudaki Rufinianai (Caddebostan)'da ise İmparator Arcadius'un konsülü ve Praefectus Praetorio'su olan dindar Rufinus'un sarayı, Pavlos ve Petros'a adanmış manastır ile tepenin adalara bakan kıyısında yaptırdığı bir de liman vardı. İmparator Arkadius ile ailesinden Pulkheria, Arcadia ve Marina, 408-444 yılları arasında Rufinus'un sarayı ya da buradaki imparatorluk sarayına sık sık geliyorlardı. 1078 yılında İmparator Nikephoros Botaniates'in bu sarayda kaldığından söz edilmektedir.